

Anmeldelser

Hanne Petersen, Henning Koch, Pernille Boye Koch (red):

»Staten i forandring«. Årsskrift 2001 for Retsvidenskabeligt Institut B, Københavns Universitet. ISBN 87-574-0623-5

Jurist- og Økonomforbundets Forlag. 223 sider

Naturligvis er det Danmarks glidende integration i Den europæiske Union, der er hovedårsagen til påstanden om en stat i forandring, men der sker også på en række andre områder en udvikling, som berettiger til at hævde, at det land, nutidens danskere lever i, – til tider umærkeligt – banalt sagt er blevet ganske anderledes end vore fædres.

Som naturligt er, anskuer årsskriftet fra Retsvidenskabeligt institut ændringerne ud fra en juridisk og politisk synsvinkel, og den snes forfattere, der har bidraget, peger for hovedpartens vedkommende på områder, der er afgørende for, hvordan danskernes hverdag former sig. Og de har blik for de til tider overraskende konsekvenser af beslutninger truffet i intereuropæiske eller internationale fora.

Henrik Palmer Olsen stiller sagen på spidsen ved at søge at vurdere, hvad der skal til, før man ikke længere kan betragte Danmark som en selvstændig stat. Han giver Henrik Zahle ret i, at det tipper, hvis man forestillede sig, at kompetencen til at fortolke den danske grundlov flyttes fra danske domstole til EF-domstolen i Luxembourg. Sker det, kan Danmark ikke mere betragtes som selvstændig.

Palmer Olsen komplicerer så denne tænkte situation ved at gøre opmærksom på, at man kan forestille sig, at dele af grundloven, f.eks. dens frihedsrettigheder, overlades til en international domstol. Dette vil så føre til en gråzone, hvor der ikke er klare svar, men på den ene side og på den anden....

Sådanne gråzoner er efter forfatterens mening voksende, men udviklingen i EU vil efter hans opfattelse medføre, at de gradvis inddrages i samarbejdet, så der altså løbende skæres skiver af selvstændighedspølsen.

Årsagen til vanskeligheden ved en juridisk definition af det europæiske samarbejde karakteriserer Henning Koch vittigt ved at betegne det som »et trojansk næbdyr«. Da British Museums anatomiker i 1799 underkastede det første eksemplar af det australske næbdyr en nøjere undersøgelse, troede han, det var et falsum, at det var en kunstig sammensætning af næbet fra en bredhovedet and med bagdelen af en bæver. Som næbdyret var anatomisk enestående, set med datidens øjne, er EU statsretlig enestående, set med nutidens øjne. Det er ikke et statsforbund – og ikke en forbundsstat, og dets tilblivelse kan kun forklares historisk. Ikke blot ud fra den 2. verdenskrigs ødelæggende konsekvenser for Europa, men også ud fra den kolde krigs ideologisk betonedede kampe.

Her skal man finde hovedårsagen til de til tider umærkelige skred, der sker ikke blot i dette skandinaviske medlemslands tilvante suverænitetsbegreber, men i alle deltagerlandenes. For det er jo den anden side af forandringen. I dette specielle intereuropæiske samarbejde erstattes mistet suverænitet med erobret medindflydelse. Et af problemerne er imidlertid, at det sidste er mindre gennemskueligt end det første.

Det er naturligvis umuligt i en kort anmeldelse at tilgodese de mange fortræffelige bidrag, der i denne bog beskriver og analyserer forandringen i staten, men lad mig nævne en meget væsentlig indenrigspolitisk side af udviklingen, nemlig den stigende overgang af mange sagsområder fra det offentlige til det private rum, som Hans Chr. Spies skriver om. Staten sælger ud af »arvesølvet« og danner i princippet private firmaer, kommuner-

ne udliciterer og danner fælles, »private« rensningsanlæg o.s.v., o.s.v. Den udvikling har i det mindste den konsekvens, at gennemsigtheden afløses af tåge og mørke. Skatteborgerne har ikke en kinamands chance for at gennemskue, om nu deres penge bruges fornuftigt.

Apropos skatteborgerne påpeger Kirsten Ketscher, hvordan det skattefinansierede danske velfærdssystem er under pres. Årsagen er bl.a., at man fra politisk hold blander to systemer sammen. Dels er der det gamle eksistenskriterium, som giver fattige tøj på kroppen og mad i munden, dels forsikringssystemet, hvor alle, som har betalt skat, kan regne med den samme månedlige sum, når de pensioneres. Nu er der så røster fremme om, at der ved udbetalingen i endnu højere grad skal tages hensyn til, hvad folk har på bankbogen, en udvikling, der sådan set allerede er igang med de forskellige tillæg til varme og husleje.

Det er altså ingen overdrivelse, at staten er i en forandringens fase. Det gælder dog ikke kongehuset, som Hanne Petersen gør opmærksom på. Hun mener, at det er forkert, at denne del af vort samfundsliv overlades til ugepressen. Det er den for vigtig til, for hun tilslutter sig den tyske jurist René Häuslers påstand om, at »kongemagten har mistet magt, men vundet indflydelse«. Det gælder åbenbart alle monarkier – også det danske.

Carl Otto Brix
journalist, cand. phil.

Ib Damgaard Petersen:
The Invisible Continent: Political and Economic Integration in Latin America with Particular Emphasis on Mercosur.

København: Copenhagen Political Studies Press, 2001, 125 pp., pris: DKR 100.

Den foreliggende bog er et af resultaterne fra projektet »Globalization, the New World Order and Europe«, som blev ledet af Ib Damgaard Petersen ved Institut for Statskundskab i København. Som titlen siger, er det en bog om politisk og økonomisk integration i Latinamerika. Forfatteren har valgt at kalde Latinamerika for det usynlige kontinent, og denne betegnelse passer ganske fint, i hvert fald for Nordeuropa, hvor kendskabet til og

interessen for udviklingen i Latinamerika nok må siges at være ganske begrænset. De sydlige europæiske lande derimod har historisk set haft tættere forbindelser med Latinamerika, og efter at Spanien og Portugal blev medlemmer af EU i 1986 er EU's forbindelser dertil også blevet udbygget. EU har i øvrigt også traditionelt interesseret sig for integrationsforsøg i Latinamerika, helt tilbage til de tidlige forsøg i 1960'erne, der fulgte kort tid efter dannelse af det Europæiske Økonomiske Fællesskab i 1958. Dengang var forsøgene ikke særlig succesrige. Et af spørgsmålene nu er da også, om de latinamerikanske lande, der forsøger på ny med integrationsskemaer fra begyndelsen af 1990'erne, vil have større succes denne gang.

Dette spørgsmål om integration i Latinamerika fører naturligt til en særlig interesse for Mercosur, forsøget på integration mellem Brasilien, Argentina, Uruguay og Paraguay – med Chile og Peru som associerede medlemmer.

Bogen giver i første omgang en historisk oversigt over integrationsforsøg i Latinamerika, den såkaldte første bølge. Dernæst går forfatteren over til at se på Mercosur, der begyndte med en tilnærmelse mellem to traditionelle fjender, Argentina og Brasilien, i 1980'erne, nogenlunde samtidigt med at de to lande afskaffede militær diktatur og indførte mere demokratiske forhold. Der gives en god oversigt over denne udvikling med behandling af både sikkerhedspolitiske og økonomiske aspekter. Vi hører om Mercosurs mål, et fælles marked, om de fælles institutioner (der ikke er så stærke og udbyggede som i EU) samt udviklingen i handelen mellem medlemsstaterne. Op gennem 1990'erne var der tale om ganske pæn vækst i intra-Mercosur handel.

Mercosur står over for beslutninger om både udbygning af samarbejdet og udvidelse. Disse beslutninger påvirkes i stor grad af USA's politik i forhold til regionen, specielt det amerikanske forslag om frihandel for både Nord- og Sydamerika, det såkaldte Free Trade Area of the Americas (FTAA). I relation til USA indgår også det forhold, at Brasilien har tøvet noget mere med at gå aktivt ind i forhandlingerne med USA end andre sydamerikanske lande. Der er modstand i latinamerikanske lande mod at kæde frihandel sammen med sociale og miljømæssige spørgsmål.

Forholdet til EU gives en særlig behandling, hvilket er naturligt, da Mercosurs handel med EU faktisk er ganske betydelig set fra en sydamerikansk synsvinkel. Her, som i andre eksterne EU relationer, har et væsentligt problem været EUs fælles landbrugspolitik, der har umuliggjort de friere handelsforbindelser på landbrugsområdet, som specielt Argentina kunne nyde godt af.

I bogens andet hovedafsnit ser forfatteren på integrationens fremtid i Sydamerika på basis af erfaringerne i Europa. En sådan sammenligning lader sig naturligvis diskutere, og forfatterens liste på 7 faktorer, som har muliggjort integrationen i Europa, må selvfølgelig også stå åben for yderligere debat: fælles værdier og institutioner, modent anarki, succesrig tilpasning til eksterne og interne trusler, løsning af aktuelle og historiske konflikter, hjælp og opmuntring udefra, skabelse af en positiv afhængighedskompleks og udnyttelse af eksisterende afhængigheder for integrationsformål samt legitimering af organisationen gennem skabelse af velfærd og fred. Det er uklart, hvor listen er kommet fra; den blander i hvert fald nogle af faktorerne fra eksisterende integrationsteorier sammen. Man kunne for eksempel spørge, om listen ikke eksplicit skulle inkludere lederskab og mekanismer til løsning af de fordelingsproblemer, der nødvendigvis opstår under international integration, jfr. Walter Mattli's analyse i bogen *The Logic of Regional Integration* (Cambridge University Press, 1999). Mattli taler også om betydningen af »commitment institutions« ligesom Andrew Moravcsik i sine studier af europæisk integration taler om »pooling and delegation« af suveræniteten for at sikre »credible commitments« (bl.a. *The Choice for Europe*, Cornell University Press, 1998). Der ligger her nogle meget centrale spørgsmål, som forfatteren nok kunne have diskuteret mere, selv om han i en vis udstrækning kommer omkring dem, herunder Mercosurs mellemstatslige karakter og spørgsmålet om brasiliansk lederskab, bl.a. i den konkluderende del af bogen, hvor integrationens fremtid diskuteres..

I bogen finder vi også redegørelser for udviklingen i andre dele af Latinamerika, bl.a. krigen i Columbia, forholdene i Hugo Chávez's Venezuela, i Ecuador, etc. Samarbejdet i Andean Pagten omtales også, ganske vist lidt kort. Centralamerika og Mexico bliver der ikke så megen plads til, selv om

integrationen i Centralamerika også er forsøgt genoplivet i 1990'erne, og Mexico via NAFTA er et interessant eksempel på et udviklingsland, der deltager i en integrationsskema sammen med to udviklede lande, USA og Canada. NAFTA omtales kort, men i forbindelse med USA's planer om frihandel med andre latinamerikanske lande.

Sidste afsnit vedrører de sociale konflikter i Sydamerika. Der er tale om en ganske informativ redegørelse for de store sociale problemer, som alle latinamerikanske lande i større eller mindre grad fortsat står over for.

Ib Damgaard Petersen har skrevet en ganske nyttig lille bog om Latinamerika. For danskere, der måske ikke ved så meget om Latinamerika, er der tale om en velskreven introduktion til en del af verden, som vi måske burde interessere os mere for. Forfatteren besøgte Mercosur-landene i oktober-november 2000. Han er klart fascineret af Latinamerika og dets folk. Samtidig lægger han ikke skjul på, at han ser på Latinamerika med danske briller og danske værdier i baghovedet. Som sådan er det en ganske sympatisk bog.

Set fra en snæver politologisk synsvinkel kunne man måske have ønsket lidt mere. Men en letlæst, informativ introduktion til Latinamerika er det i hvert fald.

Finn Laursen,
Professor i International Politik, Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet

Tim Knudsen:
Da demokrati blev til folkestyre. Dansk demokratihistorie bind 1

Akademisk forlag, 2001, 175 sider, 175 kr. m.moms

Den flittige og udadvendte professor i statskundskab ved Københavns Universitet Tim Knudsen har her videreført sin stribe af letforståelige men indholdsrige gennemgange af dansk folkestyres tilkomst, struktur og egenart. I tidligere bøger har han bl.a. trukket sammenligninger til resten af Norden og det øvrige Europa – og så sammenfattet og revideret det meste til den komplekse, men ganske solide reader »Dansk Statsbygning«

(DJØF 1995). Forfatterskabet sigter åbenlyst på de studerende (og dannede voksne morgenblads-læsere), som har solid ordinær ballast af medborgerlig kundskaber – men som ikke her sigter på mere avanceret analyse.

Også dette første, historiske bind af Dansk Demokratihistorie er umiddelbart tilgængeligt for et læsende publikum. Mestendels tilbydes en perspektiverende historisk skildring uden detailgranskning af enkeltheder og udredning af faglig uenighed, så diskutabel denne så måtte være.

Afgørende er valget af en bred definition af demokratiet (s.13 f jfr. s.9), da bogen udgår fra at demokratiet må have tre uomgængelige fungerende komponenter: informations- og friheds-rettighe-der – et reelt repræsentativt system – et loyalt og effektivt udøvende system. I modsætning til andre politologer (Blomquist og Rothstein 2000, Palle Svensson 1996), der lægger hele vægten på stemmerettens udbredelse, har Knudsen kunnet klarlægge mekanismer og timing i den samlede udvikling af et dansk folkestyre over 2-3-400 år, hvilket giver grundlag for en reel sammenligning med helt andre lande i fortid og nutid. Jeg skal her forbigå, at vi mangler en sidste komponent, den nationale/etniske selvstyre vinkel, men lader den hvile i husfredens navn.

Bogen giver efter det valgte format en rimeligt åben og udførlig skildring af strukturer og arbejds måder i de to store historiske faser: Enevælden og det klassiske fireparti-, organisations- og folkestyre 1901-73, får 50 sider hver, hvor vi får kort kontant og væsentlig besked om fordelingen af myndighed og opgaver, med udgangspunkt i de politiske magthaveres placering og brydninger.

Mindre dækkende er de perspektiverende rids af de ældre perioder (middelalder og reformations-tiden) såvel som af den mellemliggende »overgangsfase« 1848-1901. Netop den sidstnævnte periode så det danske samfund realisere ordspillet i bogens titel – en modning fra demokratiets proklamation og fødsel til folkestyrets hverdag. Men det står mindre klart, hvorvidt og hvordan kampårene formede dansk praksis og tradition og hvordan dette fik følger for fremtiden. Embeds-apparatets og politikernes erfaringer er rimelige forklaringsmomenter, og Knudsen udnytter her

(som overhovedet) de mange væsentlige konstateringer, som han selv, Ditlev Tamm og andre allerede har fremlagt i to-et-halvt-bindsværket »Dansk forvaltningshistorie« (2000)

Men forvaltningshistorien – der jo tilmed er stærkt fokuseret mod Slotsholmen – giver ikke nok forklaring, selvom den er suppleret med mange observationer fra historiske monografier og tidsskriftartikler. Den politiske modning og mobilisering er dækket af mange andre bidrag end Elklits, og der er ingen grund til her at bygge på Søren Mørchs hullede Danmarkskrøniker. Endnu mere savner man en direkte kobling mellem landets politiske styring og periodens politisk-sociale udvikling. Det havde været naturligt at sætte byråkratiets status og de politiske regimers baggrund i forbindelse med erhvervslivets fremgang, spredning og balance i disse årtier.

I bogens sidste tredjedel, der især dækker neokorporatismens og vort firepartisystems herredømme 1915-73, kan man også savne besked om massemediernes store og skiftende rolle og meningsdannelsen som udforsket fra nye vinkler af Gallup (fra 1945) og anden forskning. Men grebet er mere sikkeret her. Som helhed kan bogens facetterede skildring af Danmarks politiske liv i 1900-tallets midtfase uden forbehold anbefales både statskundskabs- og historiestuderende og andre, der søger et overblik i længere linjer og sammenligninger. Det samme gælder trods alt også bogen som helhed. Den er indholdsrig, velafbalanceret og overkommelig. I dag findes der, såvidt jeg ved, ikke noget gedigent alternativ på dansk.

Professor Niels Thomsen.

Bengt Jacobsson, Per Lægveid & Ove K. Pedersen (red.):

Europaveje. EU i de nordiske centralforvaltninger.

København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2001, 323 sider.

De nordiske lande udgør i en EU-sammenhæng et interessant laboratorium. Danmark har været medlem siden 1973, mens Finland og Sverige først er kommet med i 1995. Norge har trods to til-

løb valgt at stå udenfor, men er dog alligevel på sin vis stærkt integreret i den del af samarbejdet, som knytter sig til det indre marked, mens det ikke deltager i de andre dele af samarbejdet og som ikke-medlem heller ikke er formelt repræsenteret i EU's styrende organer. Dertil kommer, at de to nye medlemmer Finland og Sverige deltager i samarbejdet med varierende entusiasme. Finland deltager med hud og hår, mens svenskerne på dette punkt har en del af danskernes lunkenhed over for det europæiske projekt.

Men hvordan det end er, har alle fire lande måttet tilpasse deres administration til de varierende former for deltagelse i EU. Med de overvejende store institutionelle og politiske ligheder, der i øvrigt er mellem de nordiske lande giver det et interessant grundlag for en komparation. Det gælder så meget mere, som der i løbet af de seneste år er kommet en del litteratur om samme problemstilling, som også dækker andre lande. Der er med andre ord et godt grundlag for en komparation og for en akkumulation af viden og måske endog generaliseringer.

Bogen bygger på data indsamlet i slutningen af 1990'erne. Data er indsamlet gennem en survey, som omfattede enheder i de fire landes centralforvaltninger. Man har henvendt sig til cheferne og bedt dem vurdere, hvad deltagelsen på en række dimensioner har betydet for den enhed, som de leder. Man har altså ikke spurgt om respondenternes personlige erfaringer, men derimod bedt dem om at generalisere på grundlag af det overblik, som deres cheffunktioner må antages at give dem. Samtidig er der gjort et pænt arbejde med dokumentation af undersøgelsen.

Generelt tegner analysen af disse data et interessant billede. Det er grundlæggende også et troværdigt billede, når man sammenholder forfatterens analyser med, hvad man ellers ved om dette emne. Således kan man konstatere, at EU-samarbejdet i alle landene berører en stor del af den centrale administration, men også at samarbejdet især har haft konsekvenser for forvaltningen på de økonomiske og erhvervspolitiske områder. Det er væsentligt at slå fast, fordi der gang på gang er forestillinger i omløb om samarbejdets indgribende konsekvenser på snart sagt alle politiske sagområder.

Samtidig viser analysen de forskelle, der er i de nordiske landes politisk-administrative tilgang til EU-tilpasningen. Mens især Danmark har etableret et ret formaliseret system for tværministeriel koordination, har især Sverige valgt et system, som i højere grad er baseret på en uformel ad hoc-koordination mellem de forskellige grene af forvaltningen. Det ser ud til at slå igennem på den måde, at man i Danmark har udviklet rutiner, som gør det let at sikre en løbende håndtering af EU-sagerne, mens det samme ikke i samme grad synes at være tilfældet i Sverige. Det er interessant, fordi et af de gennemgående fund i bogen er den markante forskel i vægtningen af EU-sager i på den ene side dansk og til dels norsk centralforvaltning og på den anden side finsk og svensk forvaltning. Forfatterne har svært ved at fortolke forskellen. For én ting er, at Norge ikke er fuldgældigt medlem af EU, men hvad med forskellene mellem Danmark og de to andre lande? Den forklaring, som de gang på gang tyer til, er, at Danmark har været med længe, og at EU derfor er blevet en del af de daglige arbejdsgange.

Det er måske rigtigt. Men der er alternative forklaringer, som de ikke vier nogen opmærksomhed. Den ene kunne være, at man i Danmark og Norge har etableret procedurer, som har lettet tilpasningen. Den anden er, at der er en forskel i bureaukratisk kultur, som ikke har noget med EU at gøre, men som generelt gør sig gældende mellem de to vestnordiske og de to øst-nordiske lande. I de første lande beror forvaltningen på en pragmatisk kultur, hvor man løser problemerne uden store armbevægelser og generelt har en tendens til at nedtone deres betydning. I den øst-nordiske kultur beror man på en langt mere teknokratisk tradition, som i hvert fald i det svenske tilfælde også afspejler sig i, at man sætter flere administrative ressourcer ind på at løse ikke bare EU-relaterede problemer.

Alternative tolkninger er så meget mere nødvendige, som bogen på andre områder tegner et interessant billede af de nordiske landes EU-forvaltning. Generelt er det således iøjnefaldende, at EU-deltagelsen intetsteds har skabt egentlige politiske ledelsesproblemer. Man klarer sagerne på administrativt niveau og uden gnidninger i forhold til regeringsniveauet. Samtidig er det en tankevækkende observation, at embedsmændene i den finsk-

svenske struktur med departementer og mere selvstændige styrelser ikke opfører sig meget anderledes end embedsmændene i den dansk-norske ministerstyrede forvaltning. Styrelsernes embedsmænd er i begge modeller stærkt inddraget i løsningen af opgaverne, og de finsk-svenske styrelser lider på ingen måde af politisk berøringsangst. Forfatterne filosoferer en del over dette fund, som er interessant. Er det EU-specifikt? Måske, men hvorfor skulle det være det? Kunne det ikke snarere være en stærk illustration af, at generelle institutioner er en ting, stærke politiske og administrative »contingencies« en anden og ofte stærkere faktor, hvad enten tænker i en konsekvens- eller en institutionel sømmelighedslogik?

Generelt er der tale om en interessant analyse. Der er adskillige gode bidrag, men der er også ind imellem tale om delanalyser, hvor man kunne have ønsket en strammere analyse og en grundigere og mere kritisk redaktion fra bogens tre redaktører. Noget af begrænsningen ligger i survey-metoden, som indrømmet omvendt gør det muligt at få en stor mængde komparative data. Men alligevel må man notere, at det ikke er ganske klart, hvad det er for »enheder«, der udgør respondenterne. Tilsvarende er tabellerne ikke altid lige oplysende og lige lette at læse, hvad der også plager enkelte af bidragene. Specielt kapitlet om den transnationale forvaltning kunne have fortjent redaktørernes kærlige hånd, for her er der både på det overordnede og på detailplanet ganske mange uklarheder. Det er synd, for det er samtidig et kapitel som tager fat i centrale empiriske problemstillinger. I kapitlet om interesseorganisationerne gælder tilsvarende, at der en vis afstand mellem det meget overordnede analytiske perspektiv og den empiriske analyse.

Professor Jørgen Grønnegård Christensen
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Richard Mikkelsen:

»Færøerne i bankkrisens tegn«.

Handelshøjskolens Forlag. 303 sider. 495 kr.

Halvfemsernes bankkrise i Tórshavn gav den færøske selvstændighedsbevægelse et ordentlig

ryk fremad. Set med nøgterne øjne er det et forunderligt resultat, for det var færingerne selv, der skabte økonomisk kaos, og Danmark, der hjalp de forblæste øer ind på smult vande. Men kolde analyser rækker ikke til, når nationale følelser og følelsen af underkuelse kommer ind i billedet, og det gjorde disse uhåndgribelige størrelser i dette tilfælde.

Den tidligere direktør i Danmarks Nationalbank Richard Mikkelsen blev som formand for den såkaldte finansieringsfond 1992-96 hvirvlet ind i denne sag, og da han blev udpeget som en af de danske skurke i dramaet og oven i købet fik en slags »næse« for sin indsats, har han fundet det nødvendigt med et forsvarsskrift. Det må vi andre, der kun har kunnet følge sagen på afstand, glæde os over, for her får vi ren besked om enkeltheder i det komplicerede forløb. En ren kriminalroman med tal og tabeller, som samtidig er en brugbar lærebog i politikens og samfundsøkonomiens hovedveje og svært tilgængelige biveje. Den må handelshøjskolens og statskundskabs studerende kunne lave specialer på.

Baggrunden for bankkriserne – for der var tale om mere end én – er ikke sådan at gøre op, men et af elementerne var et færøsk overforbrug i de tider, da der var rigeligt med fisk i havet omkring øerne og dermed gode indtægter for alle. Da fiske-mængden så indskrænkedes, gik det rigtig galt. Uden fisk, ingen indtægter, for pengene var i de gode tider ikke brugt til at udvikle andre produktioner, men til infrastruktur såsom veje og tunneler, som ingen kan leve af.

Pengene fossede ud af fiskekasserne, og den politiske ledelse på Færøerne måtte gang på gang flyve den tunge vej til København for at bede om hjælp. Også det politiske liv var i de år en turbulent affære, så ledelsen gik på skift mellem personer og partier med mere eller mindre sikkert flertal bag sig i Lagtinget. I holdningen til Danmark og det rimelige i, at der kom hjælp herfra, var der dog kun små nuancer. De færøske politikere havde utrolig svært ved at erkende eget ansvar; altså måtte den skyldige findes i koloniherrers rækker. Det er det samme, man i dag kan iagttage – sans comparaison – i Mugabes Zimbabwe om end med endnu flere krøller på, for der er der jo formel selvstændighed.

Det var der ikke, og det er der ikke på/i Færøerne, og det er naturligvis en del af forklaringen.

De færøske politikere fik noget at hænge hatten på, da Den danske Bank besluttede sig for at ville forlade Færøerne, nedlægge sin datterbank og overlade markedet til den »renere« færøske Sjóvinnubanken. Det aktiebytte, der blev gennemført som et led i den proces, gav grobund til den helt store harme. Banken havde tappet det færøske samfund for hundredvis af millioner, lød den lokale anklage, og Richard Mikkelsens andel i transaktionen medførte bl.a., at folketingsmedlem Oli Breckmann foreslog ham udvist af Færøerne på grund af landsforræderisk opførsel. Jo, jo fingrene blev ikke lagt imellem, når der skulle findes en prügelnabe og lægges slør over, hvad der virkelig var galt: Færingernes egne politikeres manglende evne til at gennemføre en langsigtet politik, der tog hensyn til de skiftende konjunkturer. Der syntes slet ikke at være nogen bremse for ekstravagancen, når vinden var i ryggen, og fiskenettene fyldte.

Som også bankkrisernes forløb viser, lider det færøske samfund under alle små, isolerede samfunds svagheder, herunder den, at det er de samme mennesker, der sidder på posterne i bankbestyrelserne, i Landstinget, i de store virksomheders ledelse. Og på de andre poster sidder familiemedlemmer.

Økonomi, politik og erhvervsliv hænger med andre ord sammen som ærtehalv. Man ser de samme hoveder alle steder. Sådan må det være, det kan ikke være anderledes, men når der så er tale om en nation, der i 600 år har været en delvis selvstyrende enhed under det danske kongerige, går ansvarligheden tabt. Man har altid kunnet hente hjælp hos storebror. At indtage en sådan rolle er en usædvanlig situation for det Danmark, der i europæisk sammenhæng er en småstat, men overfor de endnu mindre optræder småstater på samme måde som stormagter over for dem.

I forholdet Danmark-Færøerne er der desuden det særlige forhold, at øerne efter Grundloven er sikret to mandater i Folketinget, og mandatfordelingen i Danmark har til tider været så knivskarpt midterdelt, at de nordatlantiske mandater har kunnet bestemme, hvilken side i salen der skulle dan-

ne regering. Ved valget den 11. marts 1998 fik den færøske socialdemokrat Jóannes Eidesgaard det 90. mandat og sikrede dermed Poul Nyrup Rasmussen »four more years«. Eidesgaard ville ganske vist ikke stemme i danske anliggender, erklærede han, men blev dog, som Richard Mikkelsen skriver rent ud, overtalt og betalt af finansminister Mogens Lykketoft (S) til at stemme for pinsepakken. Der blev påny sprøjtet millioner af danske kroner ind i det konkurstruede færøske samfund.

Katastrofen, der naturligvis også ville have givet Danmarks omdømme slemme skrammer i lakken, blev undgået, men startsignalet for selvstændighedstoget har lydt; det er igang, og kun de færøske vælgere kan bestemme, om det skal køre hele vejen. Stop ved mellemstationer, hvor det alligevel er en dansk stationsforstander, der bestemmer over det, er tilsyneladende ikke nogen lykkelig løsning.

Det synes Richard Mikkelsens fortræffelige og omhyggelige gennemgang af bankkriserne at understrege. Moralen, der kan udtrækkes af denne bog, er: »Uden selvstændighed, ingen ansvarlighed, men et klynkeri og tiggeri, som ikke er en nation af stoute fiskere og bønder værdigt«.

Carl Otto Brix
journalist, cand. mag.

Gundelach, P. (red.):

Danskernes Værdier 1981-1999

København: Hans Reitzels Forlag. 2002, 307 sider inkl. Bilag, Litteratur og Forfatteroplysninger. Pris. kr. 250,-. ISBN 87-412-2544-9.

Bogen er redigeret af Peter Gundelach. De øvrige bidragydere er adjunkt Peter B. Andersen, professor Ole Borre, forskningsadjunkt Patrizia Venturilli Christensen, stud.scient.soc. Jakob Dalsgaard Clausen, seniorforsker Inger Koch-Nielsen, adjunkt Klaus Levinsen, ph.d.-studerende Esther Nørregård-Nielsen, lektor Ole Riis, professor Lise Tøgeby samt stud.scient.soc. Jeanette Østergaard.

Bogen viser udviklingen i danskernes værdier i en periode på ca. 20 år på en række områder. Dens kildemateriale er den danske del af et stort euro-

pæisk forskningsprojekt om værdier, der er blevet gennemført siden 1978 af en række forskere tilknyttet The European Values System Study Group, og som for den danske dels vedkommende omfatter analyse af identiske spørgsmål for årene 1981, 1990 og 1999. Den danske undersøgelse for 1999 er suppleret med en panelundersøgelse, hvor personer, der blev interviewet i 1990 er blevet geninterviewet i 1999 med identiske spørgsmål.

De europæiske værdiundersøgelser udspringer af den stigende aktualitet på den politiske dagsorden, som befolkningernes værdier har fået i slutningen af 1900-tallet. Denne interesse skal ses på baggrund af de samfundsændringer, der er sket siden midten af det 20. århundrede, hvor globalisering og overgang fra overvejende industriel produktion til serviceindustri har sat sine spor på nationalstaternes og traditionelle samfundsfællesskabers rolle, og hvor forbrug og livsstil formodes at erstatte klassetilhørsforhold. I kølvandet på denne udvikling rejser spørgsmålet sig om, i hvilken udtrækning der er sket ændringer i befolkningernes værdier de sidste 20 år, og om der er forskelle i værdier mellem forskellige befolkningsgrupper samt, om der er sket ændringer i disse forskelle.

Disse problemstillinger og deres politiske og samfundsteoretiske forankring præsenterer bogens redaktør i de to første kapitler. Der er mange teoretiske spørgsmål knyttet til studiet af værdier, der gør værdibegrebet til et kontroversielt begreb. I bogen anlægges det pragmatiske synspunkt, at undersøgelsens internationale del er baseret på tre spørgeskemaundersøgelser, hvor spørgsmålene i den internationale undersøgelse udgør nogle manifesterede variable. Det »begrænser omfanget af både det teoretiske og empiriske univers« (s. 17). Fortolkningen af svarene rummer både en tids- og stedmæssig kontekstbestemmelse og en særlig statistisk teknik (DIGRAM-analyse), der »giver mulighed for at sige noget om svarfordelinger over tid og på denne måde en enestående mulighed for at studere samfundsændringer« (s. 41).

Inden for dele af den nyere sociologiske teori om samfundets forandring fra det moderne til det såkaldte senmoderne eller postmoderne samfund forventes individet at blive mere reflektivt og i mindre grad at bekende sig til det moderne sam-

funds traditionelle værdier. Ligeledes at sammenhængen mellem værdierne bliver mindre og ikke længere i så høj grad knyttet til individets baggrundsvariable. Disse antagelser er projektets teoretiske ledetråde.

Henvisninger til netop disse dele af den nyere sociologiske teori udspringer formodentlig af, at de har været toneangivende i dele af den europæiske politiske debat, hvor formodede ændringer i befolkningernes værdier enten er blevet fortolket som et demokratiseringspotential i senmoderniteten eller som et postmoderne tegn på disintegration og krise. Dette fører mig frem til spørgsmålet: Hvad er forfatterens sigte med bogen?

Det nærmeste, man kommer et svar, er i bogens kap. 1. »Værdier på dagsordenen«, hvori det hedder: »For at kunne træffe bedre værdibaserede valg er det vigtigt at politikerne faktisk kender befolkningens værdier, og her kan værdiundersøgelserne spille en rolle. Undersøgelser, som de, der refereres i denne bog, kan sige noget om hvilke ændringer der har været i befolkningens værdier i de sidste 20 år, men de kan mere end det. Undersøgelserne kan også sige noget om forskelle i værdier mellem forskellige befolkningsgrupper og hvorvidt der er sket ændringer i disse forskelle. På den måde kan undersøgelserne igangsætte overvejelser om forskellige handlemuligheder« (s. 14-15).

Det er ikke en opgave inden for denne anmeldelses rammer at tage diskussionen op om, hvad der er, kan være og skal være ledetråde for politikernes valg. Jeg vil alene hæfte mig ved det mere overordnede spørgsmål om gyldigheden af den foreliggende undersøgelse. Giver den et dækkende billede af danskernes værdier 1981-1999?

Som nævnt er der tale om tre undersøgelser med enslydende spørgsmål, som er formuleret i 1970'erne i et midteuropæisk, politisk klima præget af bestræbelser for europæisk integration, hvilket har bragt subsidaritetsprincippet i søgelyset og skabt bekymring for religionens og de moralske værdiers samt de traditionelle fællesskabers stabilitet.

I udgangspunktet kan undersøgelsen således ikke fritages for en kulturel og politisk bias. Dertil

kommer at der i løbet af de 20 år, er kommet nye emner på den kulturelle og politiske dagsorden, som undersøgelserne ikke kan indfange på grund af hele undersøgelsesdesignet repetitionsprincip. Det er således med en stærk påmindelse af disse præmisser og deres konsekvenser for undersøgelsens gyldighed, at undersøgelsen skal vurderes som gyldigt grundlag for igangsættelse af politikernes overvejelser om forskellige handlemuligheder. Disse forbehold skal dog ikke overskygge det faktum, at bogen er et empirisk værdifuldt bidrag til studiet af befolkningens værdier i de omhandlede dele af samfundslivet. Bogen giver et bud på, om den nyere sociologiske senmodernitetsteories samt den politiske debats forestillinger om udviklingen i det enkelte menneskes og befolkningens værdier har hold i virkeligheden. Den arbejder ud fra hypoteser om sammenhænge, men arbejder ikke med forklarende variable, da den ikke har nogen teorimotiverede hypoteser om, hvad vej eventuelle sammenhænge virker. Den kan således alene give et bud på en formodet en udvikling.

Bogen er inddelt i ti kapitler:

1. Værdier på dagsordenen (PG)
2. Værdiopløsning eller værdiforandring (PG)
3. Religionen bliver privat (PA & OR)
4. Familie værdierne består (PG)
5. Arbejdsrelaterede værdier og holdninger (PVC)
6. Unge stiller større krav til deres fremtidige arbejde (EN & JØ)
7. Individualisering og politiske værdier (KL)
8. Partivalg, politiske værdier og livsverdenens værdier (OB)
9. Værdierne i det frivillige arbejde (IK & JDC)
10. Hvilke værdier ændrer sig, hvornår og hos hvem? (LT)

Kapitlerne er groft sagt ens opbygget: En kort præsentation af faglige og/eller politiske værdidebatter og -teorier vedrørende kapitlets emne, efterfulgt af gentagelse af indledningskapitlernes henvisninger til Giddens/Beck vs. Ingleharts syn på henholdsvis det senmoderne og det postmoderne samfund og de overordnede teorimotiverede hypo(teser) om individualisering, refleksivitet og fragmentering vs. periode- og generationskarakteristika. Arbejdshypoteser efterprøves derefter i den udstrækning de foreliggende spørgsmål og

svar kan ses som gyldige operationaliseringer af nogle formodede latente variable eller i sig selv kan opfattes som relevante manifesterede variable i delundersøgelserne. Hvert kapitel afsluttes med en sammenfatning og en hovedkonklusion, hvad angår værdiernes stabilitet inden for hver deres del af virkeligheden.

På trods af denne standardisering af kapitlernes opbygning er der niveau og stilmæssige forskelle. Det er ikke muligt i en anmeldelse af en så emnemæssig bred og samtidig komprimeret bog at yde samtlige bidrag fuld retfærdighed gennem en udtømmende omtale og vurdering. Selv en kort redegørelse for hver delundersøgelses resultater ville give et fordrejet billede af hvert af disse selvstændige forskningsindsatser. Generelt sagt, er det ikke en bog, man læser i sin helhed, men en bog, man kan dykke ned i. I nogle kapitler får man en virkelig god indføring i et forskningsfelts status og en overbevisende indsigt i denne del af virkeligheden takket være en stringent analytisk fremgangsmåde. Andre kapitler motiverer alene til dyberegående analyse om muligt inden for de grænser, som denne internationale undersøgelse afstikker. Flere af bogens forfattere berører på en indsigtfuld måde de teoretisk-metodologiske problemer og begrænsninger, der er forbundet med værdiundersøgelser inden for hver deres forskningsemne.

I hovedtræk viser undersøgelserne

- at religionen i højere grad får karakter af religiøs autonomi og religiøs pluralisme (s. 97),
- at kernefamilieformen fortsat er danskernes foretrukne familieform trods opløsning af dens traditionelle patriarkalske udformning (s. 113-14),
- at arbejdet – trods faldende relativ betydning i forhold til andre aspekter af livet så som fritid og venskab – fortsat er vigtigt specielt, hvis det indebærer selvudfoldelse for den enkelte (s. 137),
- at fremhævelse af det lystbetonede arbejdsbegreb blandt de unge måske er et forvarsel om et ændret arbejdsbegreb i hele befolkningen (s. 166-67),

at partivalg og politiske holdninger ikke blot er præget af klassiske materielle værdier (socialisme – liberalisme), men i stigende grad også af de fremherskende postmaterielle tilværelsesformers værdier (frihed vs. autoritet) og danner tilsammen en nypolitisk venstre-højre dimension, der har rod i livsverdenens familie- og arbejdsværdier (s. 229-30),

at øget deltagelse i det frivillige arbejde ikke tyder på nedbrydning af det civile samfund (s. 257).

Det helt overordnede svar på spørgsmålene om udviklingen i danskernes værdier 1981-1999 fremgår dels af det ene af bogens indledningskapitler (kap. 2), dels af den afsluttende kapitel 10.

I kap. 2. »Værdiopløsning eller værdiforandring« efterprøves hypoteserne om henholdsvis danskerne a. tilslutning til tre af samfundets formelle institutioner (Nationalstaten, Det offentlige velfærdssystem og Kirken) og b. refleksivitet samt c. værdifragmentering. Med forbehold for de varierende tendenser, som svarmønstrene udviser samt de teoretisk og metodologiske kontroversielle spørgsmål, der knytter sig til værdiundersøgelser, konkluderes det, at de konstaterede strukturelle samfundsændringer ikke har haft konsekvenser for befolkningens værdier på de udvalgte områder. »Firkantet udtrykt: Danskernes værdier har ikke ændret sig i retning af det postmoderne i løbet af de sidste 20 år« (s. 74).

Helt så entydigt forholder det sig ikke inden for de undersøgte sider af samfundslivet, når det kommer til de mere differentierede delanalyser i kap. 3-9. Selv om en stor del af de arbejdshypoteser, der er formuleret med udgangspunkt i den overordnede karakteristik af de senmoderne eller postmoderne samfund ikke bliver bekræftet, så findes der interessante variationer og mønstre i dansker-

ne værdier. Det ville blive for omfattende at redegøre for hver delundersøgelse, og det kan kun anbefales at læse hver af disse, da de bibringer læseren indsigt til eftertanke og inspiration til yderligere forskning.

I bogens slutkapitel »Hvilke værdier ændrer sig, hvornår og hos hvem« præsenteres resultaterne af Panelundersøgelsen 1990 og 1999, der giver en enestående mulighed for at analysere stabiliteten i det enkelte menneskes holdninger og dermed estimere mønstre i netto- og bruttostabiliteten i befolkningens holdninger – den klassiske problemstilling i alle vælgerundersøgelser. Hovedkonklusionen af denne analyse bliver, »at også almindelige mennesker besidder politiske og moralske holdninger som har en betydelig stabilitet selv over for en forholdsvis lang periode. Selvfølgelig sker der holdningsændringer over så lang en periode som ni år, men ændringerne har i 1990'erne været overraskende små« (s. 291). På den baggrund er tværnsnitsundersøgelsens hovedresultat ikke overraskende.

Bogen er en afrapportering af en række spændende delundersøgelser af et meget omfattende datamateriale. Iflg. bogens Forord (s. 10) kan man hente yderligere oplysninger om værdiundersøgelsen på projektets hjemmeside <http://www.sociology.ku.dk/vaerdi/ddvhome.html>, hvor man bl.a. kan finde svarfordelingerne fra tværnsnitsundersøgelsen, panelundersøgelsen, spørgeskema og data fra undersøgelserne i 1981, 1990 og 1990. Der er således gode muligheder og rig anledning til at gå videre inden for dette teoretisk og empirisk udfordrende samt politisk dagsaktuelle forskningsfelt, som værdiundersøgelserne repræsenterer.

Kirsten Thomsen
Lektor, mag.scient.soc.
Institut for Statskundskab,
Københavns Universitet